

ОСОБЛИВОСТІ НАРОДНОГО БАГАТОГОЛОССЯ

Величезним надбанням української національної культури є народна пісенна творчість. У ній знайшли своє відображення життя народу, його історія і побут, думи і сподівання, викристалізувались найістотніші риси національного музичного стилю.

Українське народне багатоголосся являє собою своєрідний звуковий світ. Провідним принципом у ньому є мелодичне начало, яким промениться вся музична тканина хорової пісні. “ Все для мелодії, нічого, що могло б ослабити її концентрацію, силу, виразність”, - так характеризує суть народного багатоголосся музикознавець Л. Кулаковський [2, т. 3, с. 158].

Перші спроби запису народного пісенного багатоголосся та його вивчення з’являються в кінці ХІХ та на початку ХХ століть. Визначна роль у справі збирання, гармонізації, вивчення й творчого використання української народної пісні належить класикові української музики М. В. Лисенкові. Фольклористична діяльність композитора тривала практично все його життя, із другої половини ХІХ і до початку ХХ сторіччя. Багато уваги М. В. Лисенко приділяв вивченню народного багатоголосся.

Видатною постаттю у фольклористиці України був П. Демущий, який збагатив вітчизняну фольклористику записами оригінального українського народного багатоголосся (збірка “Народні українські пісні Київщини”, дві збірки із репертуару Охматівського хору).

Першу спробу фонографічного запису українського народного багатоголосся зробила Є. Ліньова, видатна російська фольклористка, член Московської музично-етнографічної комісії. Працюючи над вивченням російської пісні й порівнюючи її з українською, вона виїхала в 1903 році на Полтавщину, щоб за допомогою фонографа точно записати народні пісні Центральної України. Всього було записано 120 різноманітних за жанрами

пісень, вісімнадцять з них у багатоголосному запису із послідовною розшифровкою були надруковані як додаток до наукової праці.

Зібраний композиторами та науковцями пісенний матеріал, нагромаджений досвід та цінні узагальнення сприяли подальшому розвитку української народної фольклористики.

Ці дослідження допомогли систематизувати основні прийоми народного багатоголосся, характерні особливості гармонічної мови, пісенної структури та складу у порівнянні із багатоголоссям академічного типу.

У народних піснях різних жанрів віками склалися і розвивалися традиції

хорового багатоголосного співу. Виникнення й виконання багатоголосних пісень становлять єдиний творчий процес. Сприятливою передумовою їх розвитку є схильність народу до хорового співу.

Основна маса багатоголосних пісень, особливо поліфонічного складу, селянського походження. Сільське населення, яке постійно жило в одній місцевості, ставало осередком формування й усталення певних художніх традицій. Завдяки їм створювалися і передавалися із покоління у покоління шедеври самобутньої за стилем народної багатоголосної пісенності.

До важливих рис народного хорового співу належить перемінна кількість партій при загальному тяжінні до злиття в унісон на вузлових моментах мелодії і знову розгалуження на різну кількість партій - дві, три й більше - у розробці мелодії. Традиційне чотириголосся академічного типу не характерне для народнопісенного багатоголосся. Головна мета багатогранної розробки основного наспіву пісні хором - найбільш глибоко, правдиво розкрити її художній задум, відтворити образний зміст.

Зібрані матеріали демонструють зростання ролі багатоголосся у народнопісенній творчості. Особливо це спостерігається у календарних і сімейно-обрядових жанрах, їх еволюція у даному напрямі здійснюється під впливом інших жанрів, зокрема протяжної ліричної пісні. На сучасному етапі

спостерігається переважаюча роль багатоголосого співу порівняно з одноголосим.

Відмінності суспільно-естетичних функцій різних жанрів народної творчості, середовище їх побутування, а також специфічні риси суспільних умов розвитку музичного фольклору спричинюють різноманітні форми багатоголосся. На ранньому етапі його розвитку в усіх східнослов'янських народів особливу роль відіграла гетерофонія, яка спочатку виникала стихійно. Гетерофонія виникає в умовах одночасного інтонування однієї і тієї ж мелодії декількома виконавцями, при цьому суцільний унісон часто порушується окремими відгалуженнями ("Наше гілечко з верби"). Багатоголосся, яке виникає в момент цих відгалужень, має поліфонічний характер, оскільки логіка його походження є горизонтальною. Разом з тим гетерофонія по суті своїй споріднена з *монодією* (одноголосий виклад: "монос" - один, "оде" - спів), оскільки епізодичні неспівпадання голосів є ніби непередбаченими, ненавмисними, породженими імпровізаційністю, без свідомого формування вертикальних співвідношень. Для гетерофонії є типовими дисонанси, хоча їх може й не бути. *Гетерофонія* ("гетерос"- інший, "фон"- звук, голос) - це багатоголосся однофункціональних голосів (не рівноправнофункціональних, а саме однофункціональних). Саме цим гетерофонія принципово відрізняється від підголоскової поліфонії, суть якої, насамперед, - різнофункціональність голосів.

Приклади гетерофонії, а також стрічкового (паралельними співзвуччями - інтервалами чи акордами) багатоголосся зустрічаються в українських колядках, веснянках, весільних піснях, які зберегли свою унісонну природу("Благослови, мати, весну закликати").

Сприятливі умови для розвитку багатоголосся спричинювалися імпровізаційним характером виконання. Стихійні розходження голосів за найпростішого гетерофонного викладу поступово стабілізувалися і виникали більш-менш закономірно на окремих ділянках пісенної структури, багатоголосся все більше набирало рис підголоскового складу. З приводу

підголоскової поліфонії М. В. Лисенко писав: “ Кожен голос є тут цілком самостійний хід мелодійний, цілком самостійна пісня: це дійсно є варіант тої первісної пісні, котрий то відходить від свого основного мотиву, то зливається з ним на якийсь короткий час, щоб знов відокремитись. Кожен такий голос у гуртовому співі є самостійний контрапункт. З цього спостерігається, що кращих контрапунктистів, ніж наш люд співаючий, не вигадаете, і на диво все це без консерваторій, без підручників гармонії велемудрих”

[3, с. 271].

У підголосковій поліфонії всі голоси одночасно виконують різні варіанти однієї і тієї ж головної мелодії. Унісонний рух епізодично переходить в рух паралельними інтервалами, і спостерігається нахил до консонантних співзвуч (найчастіше

терцій). Зустрічаються також тризвуки, квінти, кварта та секунди як прохідні.

У закінченнях фраз голоси, як правило, сходяться в унісон (“Та ой сон, мати”).

Бурдонний тип двоголосся (нижній голос витримується на одній висоті) більш властивий народній інструментальній музиці і майже не зберігся у вокальній.

Багатоголосся гетерофонного типу у сучасному побуті трапляється рідко. У процесі розвитку гетерофонний виклад поступово наближався до поліфонічного складу, який є найбільш розповсюдженим по всій території України, хоч у західних областях виступає у простіших формах.

В основі побудови пісень *поліфонічного* типу лежить принцип розгалуження мелодії на горизонтальні самостійні лінії, кожна з яких фактично становить варіант первісної мелодії. Внаслідок цього виникає кілька функціонально нерівноправних пластів: основний голос і підголоски.

Традиційно поліфонічна протяжна пісня починається сольним заспівом. Він, як правило, виконується середнім або нижнім голосом. Потім мелодію підхоплює хор, розгалужуючись на дві або три самостійні лінії, які супроводжують основний голос. Виразністю і художньою досконалістю підголоски не поступаються перед основним голосом, інколи навіть перевершують його мелодичною ясністю. І все ж без основного наспіву

підголоска не може бути. Народний співак веде його впевнено в гурті тільки тоді, коли добре чує основний голос. Якщо цієї опори немає, він кидає підголосок і переходить на провідний наспів. У цілому готовність і здатність народних співаків будь-коли перейти у співі туди, де вони найпотрібніші, являє чудову рису народної поліфонії - *імпровізаційність*. Завдяки вмінню імпровізувати народ створив пісні неперевершеної краси. Імпровізаційний характер співу протяжних пісень спричинює змінну кількість голосів. У цілому переважає дво- та триголосся зі сходженням різних ліній в унісон та октави (“Ой засвіти, місяче”).

Вільний розвиток голосів, варіативні взаємозв'язки підголосків з основною мелодією породжують одну з найяскравіших рис стилю *поліфонічних пісень*: гармонія у них ніби виростає з голосоведіння. Типовим засобом народної поліфонії є різнобіжний рух голосів, що зумовлює виникнення паралельних квінт, октав, тризвуків. У ролі опорних сполучень виступають октави та унісон (“Ой у лузі, в лузі ”) . У поєднанні звукосполучень у поліфонічних піснях переважають секундові співвідношення, а також плагальні звороти, особливо плагальні каданси. Поліфонічним пісням властиве щільне розташування голосів. Це пояснюється особливостями співвідношення діапазонів у народному хорі, де жіночі голоси звучать набагато нижче, ніж в академічному. Щільне розташування голосів у поліфонічних піснях є найзручнішим, бо в ньому звучання всіх партій гранично врівноважене.

Своєрідності й гармонічної свіжості надають пісням прийоми вільного голосоведіння і самобутня ладова будова. Варто підкреслити чітку мелодичну основу, а також значну перевагу ладів мінорного нахилу. Особливої величі та епічності надають звучанню пісень фрігійські звороти, зокрема, фрігійські каданси

(“ Хмарка наступає, дрібен дощ іде”). Поряд з еолійським та фрігійським ладами розповсюджений дорійський. Зустрічаються звороти з сьомим ступенем як гармонічного, так і натурального мінору. Лади мажорного ладу трапляються

рідше. Поряд з натуральним мажором зустрічаються міксолідійський та лідійський лади.

Своєрідна метро-ритмічна будова пісень поліфонічного складу. Вільний розвиток музичної думки часто руйнує ритмічну стабільність. У поліфонічних піснях рідко трапляються сталі метри. Вони, як правило, позначені гнучкістю, йдуть за розвитком поетичної думки та ритмікою віршів. Широко застосовуються вставні слова, повторення окремих фраз, слів, прикладів, вигуки. Все це порушує симетрію пісенної строфи, утворюючи її вільні структури (“ Ой і коню ж, ти мій коню”).

Слід підкреслити важливу рису метро-ритмічного співвідношення голосів у поліфонічних творах пісенного жанру - їх ритмічну синхронність. Вони водночас інтонують одні й ті самі склади слів. Розбіжності виникають лише в моменти внутрішньоскладових розспівів.

Варто дещо докладніше розглянути особливості народної підголоскової поліфонії. Підголоски у пісні виконують різні функції. В українському народному співі можна визначити три види підголосків: верхній, середній та нижній.

Найрельєфніший підголосок - верхній. Він завершує спів (не лише пісню в цілому, але й окремі музичні фрази) октавою вгору, виводить пісню. Звідси й народні назви: *вивід, тягло, горак*. Вивід - вінець гуртового співу, головна його окраса.

Народні співаки, звичні до підголоскового співу, використовують будь-яку нагоду, щоб додати до мелодії вивід. Вони не миряться з унісоном і намагаються при будь-якій можливості прикрасити його підголоском-виводом.

Найпоширеніший *вивід* - жіночий (альтовий, сопрановий, фальцетний). Є також чоловічий (теноровий, баритоновий), коли співають самі чоловіки. Альтовий вивід застосовується переважно у співі великих гуртів - на вулиці, на відкритому просторі. У закритому приміщенні доречніший більш м'який, "тонкий" сопрановий вивід. У весільних піснях можна почути фальцетний вивід. Він дублює октавою вище основну мелодію.

Між основним наспівом і виводом розташовується *середній підголосок*. Він відгалужується від наспіву здебільшого в кадансових зворотах, завершує їх низхідними квартовими стрибками. На початку та в середині музичних фраз цей підголосок збагачує спів терцієвими звуками (за його участі формуються тризвуки). *Середній підголосок* - найскладніший, його ведуть співаки з добре розвиненим гармонічним чуттям. Свої функції середній підголосок виконує, додержуючись головного художньо-творчого принципу народного співу - мелодичної виразності. Його наспівність не поступається перед іншими голосами. Середній підголосок, розташований між верхом і низом, не завжди вловлюється увагою слухача. Через те він не завжди фіксується у нотному записі, його важко помітити, бо мелодичні звороти чи окремі звуки в ньому сходяться то з низом, то з виводом і в загальному плетиві багатоголосся наче збігаються. Його виразність виходить за межі елементарних гармонічних уявлень. Його функції важливі: він підкреслює мажорний чи мінорний нахил ладу, підготовлює плагальний квартовий стрибок у кадансі, додає нову варіантну мелодію, заповнює простір між низом та верхом.

Коли основна мелодія розташована в середньому голосі або підноситься вгору, наближаючись до виводу на відстань терції (при цьому не має потреби у середньому підголоску), тоді з'являється *нижній підголосок*. Він подекуди несе в собі елементи гармонічної основи, проте його роль ніколи не обмежується вузькою басовою функцією; підтримуючи гармонічні співзвуччя, він водночас має мелодичне походження, мелодичну сутність.

Таким чином, основними рисами поліфонічних пісень є самостійність, мелодична виразність кожного з голосів, вільний метро-ритмічний і структурний розвиток, підпорядкування гармонії мелодичному розгортанню “ Не співайте, півні ” ,
“ Тяжко-важко, ой, хто кого любить”.

Поряд з поліфонічним багатоголоссям в українському фольклорі поширений тип *гомофонно-гармонічних* пісень. Верхній голос у таких піснях виконує

провідну мелодію. Всі інші підпорядковані йому і утворюють гармонічне тло, причому басы, як правило, інтонують основні тони головних функцій. Кількість голосів у гомофонно-гармонічних піснях обмежується переважно чотирма а їх функціональне й теситурне співвідношення ближче до академічного хору (“ І шумить, і гуде”). Часто трапляються триголосі і двоголосі пісні гомофонно-гармонічного складу. У триголосих піснях простежується спорідненість з кантами. Верхні голоси переважно рухаються паралельними терціями, а бас - звуками основних гармонічних функцій (“ На вулиці скрипка грає”).

У ладовому відношенні гомофонно-гармонічні пісні також відрізняються від поліфонічних. Тут переважають натуральний мажор та гармонічний мінор (рідко - натуральний мінор). У гармонічній структурі домінують автентичні домінантово-тонічні звороти (особливо у кадансах - із використанням домінантового септакорду), квартово-квінтові співвідношення, ходи головними тризвуками ладу.

Коло модуляцій та внутрішньотональних відхилень у гомофонно- гармонічних піснях порівняно з поліфонічними значно вужче. Найчастіше трапляються відхилення у паралельну тональність, що створює у багатьох випадках усталення паралельно-змінного ладу.

Найтиповішою для гомофонно-гармонічних пісень є триголоса фактура. Ці пісні також своєрідні щодо ритмоструктури. Вони позначені чіткістю побудови (найчастіше - період) із симетричним розчленуванням на фрази, в них відчувається опора на танцювальні ритми. До гомофонно-гармонічних пісень належить більшість пісень літературного походження, а також танцювальні, жартівливі пісні (“ За городом качки пливуть ”, “ На березу дуб похилився”).

Проміжне місце між багатоголоссям поліфонічного і гомофонно-гармонічного типів посідають двоголосі пісні, засновані на принципі *терцієвої втори*. Мелодика їх значно простіша від поліфонічних і дуже зручна для масового хорового співу. Двоголосі пісні терцієвого складу характеризуються меншою розвиненістю та варіантністю ліній голосів, більшою метричною

стабільністю. Якщо в гомофонно-гармонічних піснях основна мелодія міститься у верхньому голосі, а в поліфонічних - у середньому або нижньому, то в терцієвому двоголосі мелодичні лінії характеризуються приблизною рівноправністю (“ А ще сонце не заходило ”).У двоголосих терцієвих піснях переважають натуральний мажор та гармонічний (зрідка натуральний) мінор, тобто ладовою будовою вони близькі до гомофонно-гармонічних.

В окремих народних багатоголосих піснях відчувається вплив професійної музики, зокрема, спостерігаються елементи імітаційної та контрастної поліфонії, протиставлення груп хору або хору і солістів, трапляються й "педалі" (органні пункти). Такі прийоми зустрічаються зрідка, але, з'являючись, додають нових барв, істотно урізноманітнюють та підсилюють виражальні можливості багатоголосого співу.

Тип народного хорового багатоголосся має важливе значення. На ньому ґрунтуються жанрові ознаки, стильові особливості, регіональні риси народного співу.

Традиції народного співу Полтавського краю зберігають та пропагують колективи, відомі всій Україні. Серед них: самодіяльний народний фольклорно-етнографічний ансамбль “ Древо” села Крячківка Пирятинського району, самодіяльний народний фольклорно-етнографічний ансамбль “Явір” Гаркушинського будинку культури Миргородського району, самодіяльний народний фольклорно-етнографічний ансамбль “Тернівчанка” Тернівського сільського клубу Лубенського району, самодіяльний народний хор-ланка Солощинського сільського клубу Лубенського району, самодіяльний народний Сосинівський фольклорний ансамбль Пирятинського району, самодіяльний народний хор-ланка “ Вербиченька ” Вербинського сільського клубу Хорольського району, самодіяльний народний фольклорно-етнографічний ансамбль “Гаївчанка” Гаївського сільського клубу Семенівського району, дитячий зразковий самодіяльний народний фольклорно-етнографічний ансамбль “ Чорнобривець” Шишацького району. Завдяки їхній закоханості у

народну пісню продовжує квітнути народний багатоголосний спів Полтавщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іваницький А. Українська народна музична творчість: Навчальний посібник для вищих та середніх музичних закладів. – К.: Музична Україна, 1990. – 336 с.
2. Історія української музики: В 6 т. – К: Наукова Думка, 1989 – 1992. – Т.1: Від найдавніших часів до середини ХІХ ст. - 1989. – 448 с. Т. 2: Друга половина ХІХ століття. – 1989. – 464 с. – Т. 3: Кінець ХІХ – початок ХХ століття. – 1990. – 424 с. - Т. 4: 1917 – 1941. – 1992. – 616 с.
3. Лисенко М. Листи. – К.: Музична Україна, 1964. – 395 с.
4. Молдавін М. І. Народний підголосковий спів. – Київ: Музична Україна, 1980. – 88 с.
5. Українські народні пісні: У 2 кн. – Київ: Мистецтво, 1955. – Кн. 1. – 484 с. – Кн. 2. – 415 с.

Ключові слова: *монодія, гетерофонія, підголоскова поліфонія, вивід, горак, тягло, втора.*

Стаття розкриває характерні риси народного багатоголосся, різноманітність його форм, імпровізаційний характер. Коротко характеризуються поліфонічний і гомофонно-гармонічний стилі народного багатоголосся. Детальніше розглядаються особливості народної підголосочної поліфонії, а також використовувані лади і характерні акордові обороти.

Ключевые слова: *монодия, гетерофония, подголосочная полифония, вывод, горак, тягло, втора.*

The article discovers distinctions, variety of forms and improvisational character of folk polyphony. There is a short characteristic of polyphonic and homophonic-harmonic styles of folk polyphony. Distinctions of folk polyphony, used modes and characteristic accords are considered in details.

Keywords: monody, heterophony, polyphony, vyvid, ghorak, tiaglo, vtora.